

УДК 821(100)“19”-4.09:14

**ТРАГІЧНЕ СВІТОВІДНОШЕННЯ ЯК ТЕМАТИКА ЖІНОЧОЇ
ЕСЕЇСТИКИ ПОЧАТКУ ХХ СТ.****Марта ВАРИКАША***Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
вул. М. Грушевського, 4, Київ, Україна 01001*

У статті розглянуто специфіку жанру есе. Метою дослідження є аналіз трагічного світовідношення як однієї з головних тем жіночих есе першої половини ХХ ст. (Леся Українка, Марина Цветаєва, Вірджинія Вульф). Зроблено спробу компаративного аналізу.

Ключові слова: «література факту», «рефлексивна література», специфіка есе, автор, трагічне світовідношення, екзистенційна проблематика.

У ХХ ст. одним із найпопулярніших жанрів літератури стає есе. Можна виокремити два підходи до жанру есе в сучасних теоріях. Згідно з першим, есе належить до «художньо-документальної літератури», або «літератури факту», до якої також належить автобіографія, біографія, щоденник, мемуари, епістолярна література тощо. «Література факту», на думку Г. Цвайга, є «особливою категорією писемності, що стоїть на межі мистецтва та науки» [4, с. 5]. Інше уявлення пов'язане з еволюцією самої літератури, зокрема кризою роману, посиленням ролі автора тощо.

Першим наголосив на кризі роману іспанський мислитель минулого століття Хосе Ортега-і-Гасет у статті «Думки про роман» (1930): «На загал я вважаю, що жанр роману якщо й не вичерпався остаточно, то безперечно, доживає свого віку. Він відчуває такого браку можливих сюжетів, що письменник вимушений компенсувати його вишуканістю решти необхідних для цілісності роману компонентів» [2]. Звуження кількості нових тем у літературі супроводжувалося зростанням потреби в «новітніх». Література переставала відповідати духові часу, тому на зміну традиційному роману з'явився роман майбутнього, головні риси якого позасюжетність, позаідеологічність і психологізм, що дає можливість авторові виступити на перший план, висловити думки та переживання у відносно сталій формі.

Що стосується історії виникнення та розвитку жанру есе, то витoki його сягають періоду античності: перші ознаки жанру знаходимо вже в декламаціях Лукіана. Засновником першого есею одногосно визнано Мішеля Монтеня (1533—1592). Його твір «Досліди» (що, власне, і дав назву новому жанру, адже «есе» — з французької *essai* — спроба, випробування, досліди, аналіз), який складається з трьох книг, уперше опублікований у 1588 року, вирізнявся фрагментарністю. Як зазначає М. Шаповалова у книзі «Література доби Відродження», «він містить окремі думки, міркування, спостереження, враження, пересипані цитатами з античних авторів; увесь матеріал розташований довільно, без будь-якої системи й послідовності. Теми

фрагментів найрізноманітніші: у них йдеться про античних поетів і виховання дітей, про честолобство і здоров'я, смерть і багатство, славу і гідність, совість і педантизм, про все, що письменник спостерігає навколо себе, що думає, читає, чує. [...] «Досліди» написані у формі живої, невимушеної бесіди, мова твору багата, проста і природна» [6]. Отже, Керуючись позицією есе як жанру, що вбирає в себе риси і наукового й художнього тексту, виокремимо такі його жанрові ознаки:

- категорія особи (відіграє провідну роль у творі, її представляє автор есе);
- категорія часу (збігається з теперішнім моментом часу, що надає розповіді особливий актуальності);
- фатичні елементи (тобто образність, метафоричність, експресивність, усе те, що дає змогу визначити текст як наближений до художнього чи власне художній) слугують критерієм розмежування трьох, так би мовити, стилістичних видів есе. Перший вид тяжіє до науковості (бідний на фатичні елементи); другий — до публіцистики (за А. Бочаровим, образ у публіцистиці позначений одноплановістю, вторинністю та локальністю), а третій відповідно — до художності (оригінальні фатичні елементи, наявність автономних, неоднозначних, широких в узагальненні образів);
- категорія дейксісу (настанови) виявляється у пізнавально-практичних завданнях есею, його спрямованості на читача. Р. Скулз та К. Клаус наголошують на такій родовій властивості есе, як «переконувати»: есе «вчить нас чогось, що ми могли б використовувати, або спонукає до дії, яку автор вважає бажаною» [7, с. 5].

Ще однією характерною особливістю жанру есе є його належність до «літератури аналізу» («рефлексивної літератури» чи «літератури ідей»), що визначає спектр тематики жанру: від філософії, моралі, естетики до критики й політики. На основі тематики та функціонального спрямування виокремлюють такі різновиди есе: персональні, філософські, критичні, розважальні, провокаційні, сповідальні, пояснюючі; формальні, неформальні. Наявність такої суперечливої класифікації есе ще раз засвідчує складність у створенні цілісної концепції жанру.

Науці і мистецтву кінця XIX—XX ст. властиві антропологізм, що яскраво репрезентують філософські концепції цього періоду: персоналістичні, феноменолого-екзистенціалістські, неопрагматичні, психоаналітичні, неотомістські та неопротестантські, діалогістичні, тобто всі ті, які так чи так сконцентровані навколо людини. Тому не дивно, що філософське осмислення людини і світу проникає і в есеїстику.

У своєму дослідженні ми зосередили увагу на трагічному світовідношенні як одній з головних тем есе Лесі Українки, Марини Цвєтасової та Вірджинії Вулф.

Варто наголосити на особливому інтересі есеїсток першої половини XX ст. до проблем окремого індивідуума: «У письменників, зосереджених на собі та обмежених собою, є перевага, якої не мають ті, хто міркує ширше й думає про людство. Їхні враження [...] компактні й дуже особистісні. Усе, що виходить з-під їх пера, несе на собі виразний відбиток їхньої індивідуальності. Від інших письменників вони майже нічого не переймають, а що все ж таки запозичують, те назавжди залишається чужорідним вкрапленням» [1, с. 2—3].

Як бачимо, тематика есе тісно переплітається з екзистенціалістськими концепціями. Екзистенціалізм на відміну від класичного рефлексивного аналізу, покликано показати шлях розвитку індивідуальної свідомості, яка пізнає світ об'єктивно та

раціонально, пропонує опис та аналіз екзистенціальних структур повсякчасного досвіду людини, тобто реальний, повний безпосередній контакт людини зі світом.

Тематика трагічного світовідношення охоплює такі проблеми: свобода та закон, відчуження та причетність, боротьба та смирення, гріховність та праведність, проблема вибору та сенсу існування тощо. Цю проблематику яскраво репрезентує літературно-критичний доробок В. Вулф — «Монтень»; Джейн Остін — «Джейн Ейр» і «Грозвий перевал»; «Романи Тургенєва»; Лесі Українки — «Міхаель Крамер». Остання драма Гергарта Гауптмана, «Замітки про новітню польську літературу», «Утопія в белетристиці», «Голос однієї російської ув'язненої», «Не так тії вороги, як добрії люди»; Марини Цветаєвої — «Світова злива», «Поет і час», «Мистецтво при світлі сумління».

Для В. Вулф названі проблеми становлять низку бінарних опозицій, переплених між собою причинно-наслідковим зв'язком. Віддаючи перевагу свободі, людина стає на шлях боротьби із загальноновизнаним порядком, автоматично потрапляє в категорію інших, усвідомлюючи свою унікальність та переживаючи відчуженість. Невизнання ж закону в суспільстві оцінюється як гріховність. І хоча письменниця розуміє, що неконтрольована свобода може врешті-решт трансформуватися в анархію, вона не уявляє, яка сила має її стримувати, адже будь-які обмеження «від загальноновизнаних законів до особистого поняття зазнають висміювання» [1, с. 17]. Свобода для В. Вулф — це вивільнення «високо народженої» душі, надто чистої, щоб прийняти недосконалі суспільні канони, надто самодостатньої, щоб у них розчинитися, і надто сильної, щоб змиритися. Отже, залишається гнів, однак хоча «полум'я морального обурення й підштовхує нас займатися вдосконаленням дійсності, де стільки злоби, дріб'язковості та дурості, все одно нам це не під силу» [1, с. 7]; цей гнів спонукає до негайної творчості. Саме в такій натхненній боротьбі й полягає, на думку В. Вулф, сенс людського існування. Тільки той, хто «усвідомив самого себе, здобуває незалежність [...]. Він живе, тоді як інші, раби церемоній, наче уві сні пропускають життя крізь пальці» [1, с. 16]. Отож, життя для письменниці — це постійні пошуки себе в «розколотому світі», боротьба за визволення душі з-під гніту нав'язаних законів і самореалізація у творчості з метою удосконалити дійсність, а також не втратити власне «Я» у безмежному вічному всесвіті, де людство становить лише маленьку частку.

Трагічне світовідношення властиве й Марині Цветаєвій. Вона не тільки намагається осмислити причини відчуженості в житті та творчості письменників, яких досліджує (Єсенін, Маяковський, Ахматова, Лермонтов, Пастернак), себе вважає дитиною іншого віку («Одна проти всіх — навіть власних героїв, які не розуміють моєї мови» [5, с. 522]), оскільки сьгоднішній день «злий (бо сліпий), дійовий (бо сліпий), безвідповідальний (бо сліпий)» [5, с. 493]. У М. Цветаєвої, порівняно з В. Вулф, простежується певне роздвоєння, вона не може остаточно вирішити для себе, чому віддати перевагу — боротьбі за свободу чи смиренню. З одного боку, перед очима письменниці постійно стоїть образ Христа як ідеал моральності та чистоти, втілення доброти й жертвовності; з другого ж, власний бунтарський характер (Пугачов, як вона сама себе називає) примушує її обурюватися й докоряти тим митцям, хто здався й кинувся з відчаю в безодню: «Єсенін загинув, тому що дозволив іншим знати за себе, забув, що він сам — дріт: найпряміший дріт» [5, с. 520]. Проте, на відміну від В. Вулф, свобода для російської есеїстки набуває конкретнішого звучання. Вона бореться проти ідеології, політичної влади, що панує на її Батьків-

щині, отруюючи життя і свідомість людей, знищуючи цілий пласт культури, диктує поетам свою волю: «Не пишіть про нас, бо ми — сила, ось єдиний наказ будь-якого керівництва [...]» [5, с. 521]. На питання, що ж тоді має контролювати людину в її прагненні позбутися влади, аби вона не перетворилася на тварину, М. Цветаєва як релігійна особа дає однозначну відповідь — Бог, але не як невидимий дух, що може будь-якої миті матеріалізуватися, чи інститути церкви, а як духовність, закладена в кожному, власне сумління. По суті, це той самий «невидимий цензор» В. Вулф, тільки в англійській письменниці сумління не потребує підкріплення з боку релігії.

Леся Українка пише і про загальнолюдську свободу особистості, і про незалежність від влади-тиранії. Враховуючи політичну ситуацію в Україні на той час, варто зазначити, що для української письменниці особливої актуальності набуває народно-визвольна боротьба. Це помітно з акцентів, які вона робила, розглядаючи твори того чи того письменника: Данте «не забуває серед жахів пекла страшної політичної боротьби, що роздирає в той час Італію», Петрарка пише сонети, «спрямовані проти тиранії аморального папського двору в Авіньйоні», Тассо «мріє про визволену та об'єднану Італію» [3, с. 310] тощо. Війна за свободу в літературно-критичному доробку письменниці завжди несе в собі конкретику: Леся Українка чітко усвідомлювала мету (демократія), методи і засоби її досягнення, які не обмежуються написанням творів відповідної тематики й проблематики. Вона берегла час: не вдаючись до абстракцій, кожним словом спонукала до дії. Як бачимо, про смирення чи праведність не йдеться, коли вирішується доля народу. І в цьому випадку завдання поета: просвітити людей, стати тією силою, яка у процесі боротьби вестиме до мети й даруватиме натхнення водночас, тобто служити народу.

-
1. Вулф В. Эссе. Избранное. — М.: «Художественная литература», 1989.
  2. Ортега-и-Гасет Х. Думки про роман // Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори. К.: Основи, 1994. — С. 276.
  3. Українка Леся. Зібрання творів: У 5 т. — К.: Держ. вид. худ. літ., 1954. — Т. IV: Художні перекладні статті 1884—1910.
  4. Цвайг Г. М. Развитие жанров художественно-документальной литературы // Художественно-документальные жанры (Вопросы теории и истории). — Иваново: Иван. гос. пед. ин-т., 1970.
  5. Цветаева М. Автобиографическая проза. Дневниковые записи. Воспоминания о современниках. Эссе. Письма. — Екатеринбург: «У-Фактория», 2005.
  6. Шаповалова М. С. Література доби Відродження: Франція // http://ae-lib.narod.ru/texts/shapovalova_french_renaissance_ua.htm
  7. Choles R. and Klaus C. H. Elements of the essay. — New York: Univ. Press, 1969.

**TRAGIC WORLD ATTITUDE
AS A SUBJECT OF WOMEN'S ESSAYS
AT THE BEGINNING OF XX CENTURY**

Marta VARYKASHA

*Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Grushevsky St., Kyiv, Ukraine 01001*

The article deals with genre specificity of essay. The purpose of this paper is to analyze a tragic world attitude as one of the main subjects in women's essays of the first half of the XX century (Lesya Ukrainka, Marina Tsvetaeva and Virginia Woolf). The author makes an attempt to use comparative analysis.

Key words: "literature of the fact", "reflex literature", specificity of essay, author, tragic attitude, existential problems.

**ТРАГИЧЕСКОЕ МИРООТНОШЕНИЕ
КАК ТЕМАТИКА ЖЕНСКОЙ ЭССЕИСТИКИ НАЧАЛА XX В.**

Марта ВАРИКАША

*Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины,
ул. М. Грушевского, 4, Киев, Украина 01001*

В статье рассмотрена специфика жанра эссе. Целью исследования является анализ трагического мироотношения в качестве одной из тем женских эссе первой половины XX в. (Лесья Украинка, Марина Цветаева, Вирджиния Вулф). Сделана попытка компаративного анализа.

Ключевые слова: «литература факта», «рефлексивная литература», специфика эссе, автор, трагическое мироотношение, экзистенциальная проблематика.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2002

Після редагування 03.03.2008

Прийнята до друку 08.05.2008